

ΕΓΚΥΚΛΙΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Πρός
Τούς Σεβασμιωτάτους Μητροπολίτας
τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Θέμα : «Ἐκφωνητική σημειογραφία ἐν τῇ πράξει τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας».

Σεβασμιώτατοι ἐν Χριστῷ ἀδελφοί,

Συνοδικῇ Ἀποφάσει, ληφθεῖση ἐν τῇ Συνεδρίᾳ τῆς Διαρκoῦς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς 28ης λήγοντος μηνός Ἰουνίου ἔ.ἔ., γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐν τῇ μερίμνῃ Αὐτῆς διὰ τὴν εὐτακτον τέλεσιν τῆς Θείας Λατρείας, ἣτις καὶ ἀποτελεῖ τὴν κοινὴν προσευχὴν τοῦ ἑνός σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιθυμεῖ διὰ τῆς παρουσίας νά γνωρίσῃ Ὑμῖν καὶ δι' Ὑμῶν τοῖς εὐλαβεστάτοις ἐφημερίοις καὶ Ἱεροψάλταις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ὑμῶν τὰ κατωτέρω διαλαμβανόμενα καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν Βιβλικῶν Ἀναγνωσμάτων, τῶν Εὐχῶν καὶ τῶν Δεήσεων κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν.

Ἡ Ὁρθόδοξος Λατρεία, οὔσα λατρεία λογική, τελεσιουργεῖται κυρίως διὰ τοῦ λόγου, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ ἄνθρωπος προσομιλεῖ εὐθέως μετὰ τοῦ Θεοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων. Ἐνδυμα τοῦ λόγου καὶ σύμφυτον ἐκπόρευμα αὐτοῦ εἶναι τὸ μέλος, ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὁποῖου ἀποσκοπεῖ, κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον Νύσσης, νά μορφοποιήσῃ καὶ ἀποκαλύψῃ «τόν ἐγκείμενον τοῖς ῥήμασιν νοῦν» (P.G. 44, 444D).

Ὁ λόγος τῆς Λατρείας διακρίνεται εἰς βιβλικόν, εὐχητικόν καὶ ὑμνητικόν. Αἱ ἀνωτέρω διακρίσεις τοῦ λειτουργικοῦ λόγου, συναρτώμεναι καὶ ἀλληλοσυμπληρούμεναι συγκροτοῦν τὸν λατρευτικόν διάλογον τῶν πιστῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Τὰ βιβλικά ἀναγνώσματα ἐξαγγέλλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν λατρείαν ἐκφωνεῖται, ὄχι διὰ μελέτην καὶ ἐρμηνείαν τῆς Θείας Γραφῆς, ἀλλὰ διὰ νά τὸν ἐνωτισθοῦν οἱ πιστοί, νά τὸν ἐντυπώσουν εἰς τὰς καρδίας των, νά ἀποκριθοῦν εἰς τὰ ἐξαγγελλόμενα καὶ νά διαλεχθοῦν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἐκφώνησις τῶν ἀναγνωσμάτων ἀποτελεῖ κορυφαίαν στιγμὴν τοῦ διαλόγου καὶ προσλαμβάνει ὑψίστην ἐπισημότητα. Διὰ τοῦτο ἡ ἐκφορὰ των δέν εἶναι ὑπόθεσις ὑποκειμενικῆ τοῦ καθενός, ἀλλὰ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ψαλτικὴν τέχνην, τὴν ὁποῖαν ὀριοθέτησεν ἡ φύλαξ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας μας.

Ἡ μακροχρόνιος αὐτὴ παράδοσις, ἀπὸ τὰς ἀπαρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ μέχρι καὶ τοῦ 15ου αἰῶνος, μαρτυρεῖ μίαν σταθερὰν ἐκφωνητικὴν πρακτικὴν καὶ «κανοναρχεῖ» τὸ χρέος τῆς σοβαρότητος, μετὰ τῆς ὁποίας πρέπει νά προσεγγίζωμεν τὸ θέμα τῆς ἐκφωνητικῆς ἀπαγγελίας τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων τῆς Λατρείας.

Συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν αὐτὴν τὰ ἀγιογραφικά ἀναγνώσματα - Προφητεῖαι, Εὐαγγέλιον καὶ Πραξαπόστολος - ἀπαιτοῦν ἓνα ἰδιαιτέρον τρόπον ἀποδόσεως, ὁ ὁποῖος δέν εἶναι οὔτε ἡ κοσμικὴ ἀνάγνωσις, ἀλλὰ οὔτε τὸ πλήρες ψάλσιμον. Εἶναι ἡ ἐμμελής ἀπαγγελία, ὁ λογαοδικὸς τρόπος, ὁ ὁποῖος σημαίνει διάβασμα τῶν ἀναγνωσμάτων μέ ἀπλὴν καὶ λιτὴν μελωδικότητα.

Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἐκφωνητικῆς ἀπαγγελίας ἀνέπτυξε καὶ ἰδίαν σημειογραφίαν, εἰς τοὺς προχριστιανικοὺς μὲν χρόνους, ἀπὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, τὰ λεγόμενα προσωδιακά σημεῖα (τόνους, χρόνους, πνεύματα, πάθη, συνολικῶς 12), διὰ τὴν ἀπόδοσιν, ἀκριβῶς, τοῦ «πάθους» τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ διὰ «τάς ἀναγνώσεις τῶν ποιημάτων», εἰς τὴν χριστιανικὴν δὲ λατρείαν, ἀπὸ τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος, τὴν ἐκφωνητικὴν σημειογραφίαν (14 σημάδια). Ἡ σημειογραφία αὐτὴ καὶ ἡ παράλληλος ἐκφωνητικὴ πρᾶξις ἔφθασαν εἰς πλήρη ἀνάπτυξιν τὸν 8ον καὶ 9ον αἰῶνα καὶ εἰς τὴν μεγίστην των ἀκμὴν τὸν 11ον καὶ 12ον ἕως καὶ τὸν 15ον αἰῶνα. Διὰ τὴν ὁμοιογένειαν καὶ τὴν σταθερότητα τῆς ἐκφωνητικῆς πρᾶξεως ὅλαι αἱ βιβλικά περικοπαὶ παρεσημάνθησαν καὶ παρεδόθησαν εἰς ἑκατοντάδας λαμπρῶν βυζαντινῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα κοσμοῦν τὰς βιβλιοθήκας πρωτίστως τῶν μοναστηριῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου ὅλου. Πρόκειται διὰ μίαν παρημελημένην πτυχήν τοῦ Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Πολιτισμοῦ μιᾶς χιλιετίας!

Ὁ ἐκφωνητικός τρόπος ἀπαγγελίας σήμερον ἐφαρμόζεται εἰς τὰ Ἀποστολικά καί Εὐαγγελικά ἀναγνώσματα, δέν τηρεῖται ὅμως εἰς τὰς προφητείας, αἱ ὁποῖαι ἀναγινώσκονται συνήθως εἰς τόν Ἑσπερινόν. Καί αὐτό εἶναι ἕν σημεῖον, τό ὅποιον πρέπει νά προσεχθῆ, ὥστε νά ἐπανέλθῃ καί ἐκεῖ ἡ παλαιά μέθοδος ἀποδόσεώς των.

Ἀναγνώσματα ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δέν εἶναι μόνον αἱ προφητεῖαι, ἀλλά καί ἄλλαι περικοπαί ἀπό μή προφητικά βιβλία, καί κατ' ἐξοχήν ἀπό τό βιβλίον τῶν Ψαλμῶν. Οἱ Ψαλμοί κατὰ μέν τό Ἑνοριακόν Τυπικόν ἦσαν πάντοτε ψαλτοί, κατὰ δέ τό ἰσχύον Μοναστηριακόν Τυπικόν εἶναι κυρίως ἀπαγγελοί «χῦμα» καί μόνον ἕνας μικρός ἀριθμός, περὶ τοὺς εἴκοσιν, εἶναι ψαλτοί.

Ἀλληλένδετος μετὰ τοῦ βιβλικοῦ εἶναι καί ὁ εὐχητικός λόγος τῆς Λατρείας. Εἶναι ὁ κατ' ἐξοχήν λόγος τῆς ἀναφορᾶς μας εἰς τόν Λόγον τοῦ Θεοῦ. Εἶναι τό ἕν μέρος τοῦ διαλόγου μας μετ' Αὐτοῦ. Τό ἄλλον, ὡς προεδηλώθη εἰς τόν βιβλικόν λόγον, εἶναι ἡ ἀπόκρισις τοῦ Θεοῦ μέσω τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων.

Ὁ εὐχητικός λόγος (εὐχαί καί δεήσεις) ἀναγινώσκεται καί αὐτός πάντοτε ἱεροπρεπῶς, εἰς ἐπήκοον καί «μέση φωνή», δηλαδή δι' ἑμμελοῦς προφορᾶς τῆς φωνῆς περὶ μίαν ἤχητικήν βᾶσιν, εἰς κάποια ἀρμονικήν περιοχὴν τοῦ ἤχου τῶν ψαλλομένων ὕμνων, μακρὰν βεβαίως πάσης μουσικῆς ἐπιτηδεύσεως. Τό ἀκροτελεύτιον ὅμως μέρος τῶν εὐχῶν ἐκφωνεῖται, ὅπως καί αἱ Δεήσεις δι' ἐντονωτέρας μουσικῆς ἐμφάσεως. Τὰ Εἰρηνικά, τὰ Πληρωτικά, αἱ Ἑκτενεῖς καί αἱ ἄλλαι δεήσεις ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὰ ἐκφώνως ἀποδιδόμενα ἀναγνώσματα. Κατὰ τὴν ἐκφορὰν τούτων μερικοὶ ἀναγνώσται ἢ ἱερεῖς παρασύρονται ἀπὸ τὴν μουσικὴν δεξιότητιαν των καί μετατρέπουν τὴν ἑμμελῆ ἀνάγνωσιν εἰς σύνθετον, στρουφνὴν καί ἐξεζητημένην μελωδικὴν γραμμὴν, συναγωνιζομένην «κατ' ἤχον» τὰ ψαλλόμενα μέλη. Μία τοιαύτη εἰκὼν εἶναι ἀπαράδεκτος εἰς τό πλαίσιον τῆς Θείας Λατρείας καί ἄσχετος πρὸς τόν ἐσχατολογικόν χαρακτήρα τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν.

Τέλος ὁ ὕμνητικός λόγος ἐπισφραγίζει καί «καλλύνει» τόν λατρευτικόν διάλογον. Εἶναι ὁ κατ' ἐξοχήν ποιητικός λόγος τῆς Λατρείας μας. Οὗτος συνεπορεύθη πάντοτε μετὰ τοῦ ψαλμικοῦ ἐβραϊκοῦ ὕμνητικοῦ λόγου, χρησιμοποιοῦσας στίχους αὐτοῦ προψαλλομένους εἰς παντοῖα χριστιανικά τροπάρια. Ὁ ὕμνητικός λόγος τῆς χριστιανικῆς λατρευτικῆς ποιήσεως ἀπετέλεσε τὴν βᾶσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας διεμορφώθη ἡ Βυζαντινὴ Μουσικὴ ἢ Ἑλληνικὴ Ψαλτικὴ Τέχνη.

Εἰς τὰς δημοσίας λατρευτικὰς συνάξεις οἱ πιστοὶ δέν συνεκφωνοῦν καί σήμερον δέν συμφάλλουν, ἀλλὰ ἐμπιστεύονται τὰς δεήσεις καί τὰς ἀναφορὰς των πρὸς τόν Θεόν εἰς τὴν «παπαδικὴν χορείαν», δηλαδή εἰς τοὺς κληρικούς, οἱ ὅποιοι ἀναγινώσκουν καί ἐκφωνοῦν, καί εἰς τοὺς ψάλτας, οἱ ὅποιοι ψάλλουν, ἐπειδὴ τὰ ψαλλόμενα μέλη προϋποθέτουν ἀρτίαν μουσικολογικὴν κατάρτισιν. Ὅπου ὅμως πρόκειται διὰ λιτὰ καί ἀπλᾶ μέλη, ἐκεῖ συνιστᾶται ἡ συμφαλμωδία.

Ἡ «καλλιφωνία» βεβαίως τῶν κληρικῶν εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπίτευξιν ἀρμονίας εἰς τὴν Θεῖαν Λατρείαν καί συναρμογῆς εἰς τὴν ἑμμελῆ ἀπαγγελίαν τοῦ λειτουργικοῦ λόγου, στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν μετὰ τέρψεως καί μουσικῆς τερπνότητος ἐνστάλαξιν τῶν Θεῶν λόγων εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἐπιβάλλεται ἡ ἐναρμόνισις τῶν ἐκφωνήσεων τῶν κληρικῶν πρὸς τόν ἤχον τῶν ψαλλομένων.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθέντων καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ ἐκφορὰ τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων πρέπει νά γίνεται δι' ἑμμελοῦς ἀπαγγελίας, ἡ ὁποία προβάλλει τὴν ἀξίαν τοῦ Θεοῦ λόγου, διασώζει τὴν ἱεροπρέπειαν καί σοβαρότητα τῆς λατρείας καί ὑπηρετεῖ τόν πιστόν καί ψυχοπαιδαγωγικόν τρόπον.

Διὰ νά ἐπιτύχῃ ὅμως αὕτη τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, πρέπει νά προηγήται φιλολογικὴ καί θεολογικὴ μελέτη τῶν ἀναγνωσμάτων ἀπὸ τόν «μέλλοντα ἀπαγγέλλειν» ταῦτα. Ἡ διὰ τῆς ἀνωτέρω μελέτης ἐπιτυχανομένη κατανόησις τῶν κειμένων ἀποτρέπει τὴν παρανόησιν καί τόν παράταιρον τονισμόν τῶν νοημάτων κατὰ τὴν ἐκφώνον ἀπαγγελίαν, ἡ δέ θεολογικὴ των προσέγγισις ἐπισημαίνει τὰς λέξεις, αἱ ὁποῖαι πρέπει νά χρωματισθοῦν καταλλήλως κατὰ τὴν ἐκφορὰν των, ὥστε νά ἀποδοθοῦν κατὰ τρόπον ὀρθόν τὰ θεῖα διδάγματα. Τὴν ἀνάγκην μιᾶς τοιαύτης προετοιμασίας ἐπιβάλλει καί ἡ παρατηρουμένη γλωσσικὴ καί γραμματολογικὴ πενία τῶν νεωτέρων γενεῶν. Ἐπιβάλλεται δηλαδή οἱ Ἀναγνώσται νά προαναγινώσκουν τὰ Ἱερά Κείμενα.

Βασικαὶ ἀρεταὶ κάθε ὀρθῆς ἀναγνώσεως εἶναι ἡ εὐκρίνεια, ἡ ὀρθὴ προφορὰ τῶν φωνητικῶν ἰδιουτυπιῶν τῆς γλώσσης μας καί ἡ ἐπιμελημένη ἐκφορὰ τῶν τονισμῶν καί τῶν ἐγκλιτικῶν τόνων. Εὐτυχῶς ἡ παράδοσις διαφυλάττει, ἀλλὰ καί διδάσκει τὰ πρόποντα, τὰ ὁποῖα οἱ νεώτεροι πρέπει νά διδαχθοῦν θητεύοντες παρά τοὺς «ἐνευδοκίμησαντας ἐκ τῶν γηραιότερων» εἰς τὴν ἐκφωνητικὴν ἀπαγγελίαν.

Τέλος, ἐπειδὴ ὁ λόγος τῆς Λατρείας εἶναι λόγος ἔντεχνος, εὐρυθμος καὶ εὐάρμοστος, δηλαδή ἀληθῆς λογοτεχνία καὶ μάλιστα εἰς τὴν κορυφωσὶν τῆς, μέλημα τοῦ κάθε ἀναγνώστου εἶναι νὰ ἀποκαλύπτῃ τὰς ἀρετὰς αὐτὰς τῶν λειτουργικῶν κειμένων, ὥστε νὰ ἀναγινώσκῃ αὐτὰ «μέση φωνῆ», νὰ προσέχῃ ἰδιαίτερος τοὺς συμμετρους λεκτικούς τονισμούς χρωματίζων τὸν «ἐμπεριέχοντα νοῦν», διὰ τῶν παραδεδομένων ἐκφωνητικῶν μορφωμάτων. Ἐλαφραὶ ἀλλαγαὶ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν ἀπλὴν μουσικὴν γραμμὴν θὰ ἠδύναντο νὰ γίνωνται ἀνεκταὶ εἰς τινὰ σημεῖα τῆς περικοπῆς πρὸς ποικιλίαν τῆς φωνητικῆς μονοτονίας, χωρὶς ὅμως νὰ μετατρέπουν τὴν ἐμμελῆ ἀνάγνωσιν εἰς ψάλλισμον. Τοιαῦται παραλλαγαὶ θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς εὐλογοὶ πρὸς ἀπόδοσιν ἐρωτηματικοῦ ἢ διὰ τὸν τονισμόν ἀξιοχρέως μιᾶς λέξεως ἢ φράσεως τοῦ κειμένου πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς. Εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν.

Ἐν κατακλείδι, ὀφείλομεν νὰ τονίσωμεν ὅτι ὁ βιβλικός, εὐχητικός καὶ ὑμνητικός λατρευτικός λόγος εἶναι ἡ συστατικὴ τριάς τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Λατρείας. Αὐτός καὶ τό συνεκπορευόμενον μετ' αὐτοῦ μέλος ἐπιβάλλουν ἦθος καὶ ὕφος τελετουργικόν· δηλαδή ὅ,τι ἀναγινώσκεται, πρέπει νὰ ἀναγινώσκεται καὶ ὅ,τι ψάλλεται, πρέπει νὰ ψάλλεται, ὅπως ἡ παράδοσις καὶ ἡ Ἐκφωνητικὴ Σημειογραφία τὰ ἐκληροδότησαν καὶ ἡ προᾶξις καὶ ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη τὰ ὀριοθέτησαν.

Πιστεύομεν, ὅτι ἡ τήρησις τῶν ἀνωτέρω, θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς λειτουργικῆς εὐταξίας καὶ ἐνότητος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γενικωτέραν καλλιέργειαν τῆς λειτουργικῆς ἀγωγῆς τῆς "παπαδικῆς χορείας" καὶ τοῦ λαοῦ, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν κύριον στόχον τῆς ἐπιδιωκομένης λειτουργικῆς ἀνανεώσεως.

- † Ὁ Ἀθηνῶν ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ, Πρόεδρος.
- † Ὁ Διδυμοτεῖχου καὶ Ὁρεστιάδος Νικηφόρος.
- † Ὁ Μυτιλήνης, Ἐρεσσοῦ καὶ Πλωμαρίου Ἰάκωβος.
- † Ὁ Λήμνου καὶ Ἀγίου Εὐστρατίου Ἱερόθεος.
- † Ὁ Γουμενίσσης, Ἀξιουπόλεως καὶ Πολυκάστρου Δημήτριος.
- † Ὁ Βεροίας καὶ Ναούσης Παντελεήμων.
- † Ὁ Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτης Ἀνδρέας.
- † Ὁ Γυθείου καὶ Οἰτύλου Χρυσόστομος.
- † Ὁ Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ Ἰγνάτιος.
- † Ὁ Κυθήρων Κύριλλος.
- † Ὁ Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Θεόκλητος.
- † Ὁ Καισαριανῆς, Βύρωνος καὶ Ὑμηττοῦ Δανιήλ.
- † Ὁ Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Αἰγίνης Ἐφραίμ.

Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς
† Αρχιμ. Χρυσόστομος Σκλήφας.

Ακριβὲς Ἀντίγραφον
Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς

† Αρχιμ. Χρυσόστομος Σκλήφας.